

Irena Novak Popov

Filozofska fakulteta, Ljubljana

UDK 821.163.6-1.09"1980/2010":323.1(497.4)

Država in narod v sodobni slovenski poeziji

Prispevek analizira tematizacijo naroda, domovine in države v sodobni slovenski poeziji. Zaradi obrambnega nacionalizma smo se Slovenci v preteklosti istovetili z jezikom in literaturo, moja raziskava pa odkriva demitizirane podobe naroda in ambivalentno nihanje med distanco in skrbjo. Ironija, sarkazem, groteska in humor niso izraz brezbričnosti ali nacionalne izdaje, temveč čustveno zavzet protest zoper občutje nesvobode, strahu in ponižnosti, ki so posledica zgodovinskih pohab. Čeprav se pesniki zavedajo globalnih razmerij, ki temeljijo na moči, pričajo za suverenost kot etično držo ustvarjalnega posameznika.

sodobna slovenska poezija, slovenski narod, značaj Slovencev, domoljubje, kritične drže subjekta

The paper analyses the thematisation of nation, homeland and state in contemporary Slovene poetry. In the past, Slovenes, out of a sense of defensive nationalism, have identified with language and literature, but my research has uncovered the demythified face of the nation and an ambivalent attitude somewhere between distance and concern. Irony, sarcasm, the grotesque and humour are not an expression of indifference or national betrayal, but rather an emotionally committed protest against feelings of lack of freedom, fear and humiliation, which are the result of historical disabilities. Although poets are aware of global relations based on power, they speak in favour of sovereignty as the ethical stance of the creative individual.

contemporary Slovene poetry, Slovene characteristics, patriotism, critical stance of the subject

Uvod

Tema 51. seminarja slovenskega jezika, literature in kulture se zdi pisana na kožo sociologu, filozofu in politologu, izzivalna pa je tudi za literarnega zgodovinarja, ker premislek o narodu kot abstraktni »zamišljeni skupnosti«¹ povezuje z zgodovinsko politično tvorbo. Država s svojimi institucijami je sicer zelo konkretno navzoča v javnem in privatnem življenju, vendar je Slovenci ne doživljamo z domoljubnimi čustvi. Samostojna republika, parlamentarna demokracija, z ustavo zavarovane človekove pravice, slovenska vojska in vlada so tako mladi pojavi, da zanje še ne vemo, ali so res urešničiteli »stoletnih sanj«² o suverenosti. Slovenski narod je bil najprej utopičen projekt, od leta 1848 že tudi izrecen politični program, dve desetletji pozneje smo v državnem okviru avstrijske monarhije imeli razvito delovanje strank in tekmovanje med politikami, a odločilnejše za naše samorazumevanje je bilo dokazovanje z jezikom in literarnim ustvarjanjem. Narod in domovina sta bila ideal, ki so mu ponosno služili vsi pesniki 19. stoletja (Prešeren, Jenko, Levstik, Stritar, Gregorčič, Aškerc), ga aktualizirali v kriznih letih po prvi svetovni vojni (Župančič, Kosovel) in še posebej med okupacijo 1941–1945, ko so bili Slovenci podvrženi etničnemu čiščenju. Ko smo po koncu druge svetovne vojne živeli v večnacionalni Jugoslaviji, je modernistična poezija oporekala uniformni, enoumni ideologiji, ki je omejevala posameznikovo svobodo in narod podredila razredu. Predvsem pa so bile potlačene medvojne travme, ki so skupnost razklale in še danes sprožajo dileme glede osvobodilnega boja in revolucije, uveljavljene z nasiljem (poboji vojnih poražencev, nasprotnikov, kolaborantov, interniranje

in »prevzgoja napačno verujočih«). Pesnik Edvard Kocbek je v takšnem okolju deloval kot katalizator nasprotij: klerikalizem – prenovljeno krščanstvo, pravoverni – heretični misleci, komunisti – krščanski socialisti, revolucionarji – pesniki, podporniki režima – disidenti. Etos politike in posameznikovih dejanj je presojal ontološko, s stališča metafizične transcendence, otroškega čudenja in paradokсне misli. V postmodernem stanju, ki sovпада z nastajanjem slovenske države, se subjekt kot disident ne more več vzpostaviti, ker so veliki projekti na podlagi ene, enotne, celovite Resnice ali Ideje doživeli zgodovinski poraz. Subjekt je ontološko negotov posameznik, njegova identiteta je razpršena, heterogena, pluralna, zbrkljana, kot posameznik je križišče mnogih družbenih vlog, norm in diskurzov. Vse to seva tudi iz odnosov lirskega subjekta do naroda, domovine in države v sodobni poeziji. Moj panoramski pregled bo zajel nekaj izrazitih avtorjev in besedil, kjer je videti uveljavljanje, stopnjevanje in prespraševanje nacionalne (samo)zavesti ter kritično vrednotenje obeh naslovnih pojmov.

Hvalnice z napako v »moji deželi«

Humanist, vitalist, intimist **Tone Pavček** v sedmi zbirki *Dediščina* (1983) išče oporo, s katero bi premagal bolečino izgube in grozo ob sinovem samomoru. Njegova strategija je zanikanje nepreklicnega konca. Smrt poveže s tradicionalnimi predstavami zagrobnega nadaljevanja (na nebu, v večnosti) in zemeljsko-nebesno dvojnost vpne v kozmično kroženje, tako da se tema, črnina, bolečina preobrnejo v svetlobo, belino in mehko. Jedro subjektive identitete je izvorna pokrajina otroštva in primarna družina z osrednjim likom matere. Ko je jazova integriteta razdejana, je večno porajajoča zemlja simbol zaveze, zvestobe in ljubezni. Nanjo je pripeta pesnikova beseda, s katero vzpostavlja tudi vez z mrtvim sinom-pesnikom. Očetova pesem sina povzdiguje v najvišje merilo eksistencialnega smisla in ga izklicuje kot dantejevskega vodnika v zamišljenem potovanju onkraj. Pavčkovi mrtvi trajajo v spominu živih, segajo k živim kot preteklost prednikov in oživljajo v biografskih pesmih. Trajno navzoča sta tudi rodna pokrajina in domovina. Pesemski univerzum je zaokrožen, utripajoče življenje v njem kroži med rojstvom in smrtjo, med izvorom in vrnitvijo, vmes pa je življenjsko romanje skozi velike in bridke izkušnje. Za našo temo je relevanten cikel *Slovenske pesmi*, ki izreka pošastno dejstvo, da smo Slovenci v drugi polovici 20. stoletja postali svetovni »rekorderji« v suicidnosti.¹ Cikel začenja premislek o osebni izgubi in prehaja na raven občega, nacionalnega, na slovensko smrt v aktualnem času. To ni čas biti, ampak »nečas«. V njem vlada »nepremagano zlo, ki »nase roke polaga«, »mrtvi gori vstajajo«, telesa so »izmučena od hudega«, sanjati ni mogoče, zato Slovenci obupujejo: »babica z vrha stolpnice leti v nebo, / po vodi plavajo izdane neveste, / fantje padajo v grob / in postajajo zvezde.« (Pavček 1983: 51) Nad nami je »temni slovenski bog«, oddaljen in nezaznaven, »mi pa živimo, mi pa kar smo, / kot da nam ni ne konca ne kraja.« (Prav tam: 52) Abstrahirano zlo je čutiti kot globoko skriti prastrah. Povsod razširjeni vonj smrti spreminja majhen slovenski svet v tesnoben in odvrten prostor: »Vsi smo kakor iz iste / majhne zakotne vasi. / Slovenske. Nečiste.« (Prav tam: 53) Smrti najdražjih nas

¹ Vendar to tedanje partijske oblasti, ki je obvladovala vse institucije, ni spodbudilo k globinskemu premisleku družbenih razmer in stanja duha: malodušnosti, izgube življenjskega erotizma, temeljnega razpoloženja tujosti v svetu, popolne družbene gluhotе, vsesplošne odtujenosti, pomanjkanja individualistične samozavesti, redukcija posameznika v družbeno vlogo, ki njegovo življenje razkrije kot prazno, zavrto, neustrezno, nedopolnjeno, pravzaprav mrtvo. (Grafenauer 1987: 240–243)

boleče povezujejo v »eno družino«, ukinjajo nazorske, ideološke razlike in ustvarjajo novo pripadnost, zaznamovanost z rano, temo, sesipanjem sveta. Stiska se na koncu prevesi v sarkazem, tj. specifičen način umiranja »po slovensko«, z obešanjem, utapljanjem, zadušitvijo, zastrupitvijo. Zlovesče deluje jezikovni obrat: ko bomo umrli vsi, bodo na tem koščku sveta stvarjem dali neslovenska imena, s Slovenci pa poimenovali smrt. (Prav tam: 56)

Odpor do kolektivne resignacije so *Pesmi o moji deželi* iz naslednje Pavčkove zbirke *Goličava* (1988), ki je nastajala v času premisleka slovenske samobitnosti in zamišljanja samostojne države, zato je bivanjska tema presvetljena z družbeno. Razdelek se začenja s pieteto do tradicije in nadaljuje z ironično predstavitvijo sedanjega stanja duha »v moji deželi«. ² To je zatiskanje oči pred resnico. Resnica je, da je upanje pritisnjeno do tal in bolešno telo »jalovo pušča kri«. (Pavček 1988: 75) Spričo stoletij trpljenja se slepimo s prividi in sanjamo, naši kažipoti se pačijo v prisilo ene same poti, dom se je spremenil v beznico norega veseljačenja. Drevesu, simbolu pokončnosti, ki so ga sekali prišleki z vseh strani, zdaj sami žagamo veje in kopljemo grob. (*Drevo*; prav tam: 77) Naša dežela je sicer majhna, geografsko omejena in miselno zagrajena, vendar nam »dana« kot edini teritorij, zato je ne bi smeli izgubiti, se predajati brezskrbnosti in brezbrčnosti za prihodnost. Subjekt prikrito poziva k preoblikovanju slovenskega značaja – naše bogaboječnosti, naivnosti, skromnosti, pridnosti, samoljubja, previdnosti in ubogljivosti. (*Vesetje na Slovenskem*; prav tam: 71) Svojo kritično držo legitimira z ljubeznijo, ki je najbolj izražena v antologijski hvalnici *Take dežele ni*. Razpeta je v antiteze med lepoto in bridkostjo, skromnostjo in radodarnostjo zemlje, neuničljivostjo narave in poboji iz nedavne zgodovine (brezna in grape s trupli sijejo potomcem v neprijazno temo). In vendar lahko pesnik samo v taki deželi živi, ustvarja: »Samo tu so tudi groze manj hude«. (Prav tam: 70) Pavčkovo vztrajno domoljubje bralce ozavešča, četudi je njegov programski vitalizem obarvan z elegičnostjo.

V zadnji zbirki igralk in pesnice **Mile Kačič** *Minevanja* (1997) so kristalizirani vsi ključni bivanjski položaji in izkušnje predhodnih: predanost ljubljenu moškemu, razočaranje nad vihravim erosom, bolečina ob njegovi smrti, ob smrti njunega sina, spoznanje minljivosti in bitne samote, hrepenenje, vdanost, želja po miru, vera v preoblikovalno moč ljubezni. Najgloblji pečat je erotična ljubezen, iz katere se napaja tudi ljubezen do krajev, kamor se pesnica vrača in kjer se spominja. Ljubezen je srž življenja, odpor do dolge, prazne tišine smrti, zato bi moral človek njenemu sirenskemu klicu slediti brez računa o srečnem dobitku ali nezaceljenih opeklinah. Ko se jaz ozre po svetu, se zgrozi nad sovraštvom, grožnjami, zlomljeno vero, strahom in nasiljem kot maskami smrti (*Vizija*). Njen »gnili zadah« se je približal skozi množice pobitih in preganjanih iz teritorijev države, ki je Slovenci nismo (več) čutili kot svoje domovine. Čustvena brezbrčnost se je naselila tudi v govorico, iz katere je izginila beseda: »Kako redkokdaj slišiš / besedo DOMOVINA«. (Kačič 1997: 12–13) Namesto nje je slišati besedo republika iz političnega slovarja, besedo, ki se je drži »kri, pravično in krivično prelita«. Obremenjena je tudi beseda revolucija, ki je nujna, kadar ljudstvo ne more več prenašati podreditve. Čeprav pesnica razume njen pomen, jo težko spoštuje in je ne

2 Tako je bila sredi osemdesetih let imenovana Slovenija. »Slovenija, moja dežela« je bilo geslo za promocijo slovenskega turizma, a je z lipovim listom kot simbolom slovenstva sprožila širši čustven odziv in okrepila željo po samostojnosti. Osrednji oglas kampanje je TV spot *Gostje prihajajo*, ki ga je 1986 posnel Karpo Godina. Po tem so začeli izdelovati pripone, majice, dežnike in druge spominke s sloganom in lipovim listom.

more ljubiti, ker prinaša bolečine in strahove. Njeno zlo je udarilo tudi tiste, »ki niso nič krivi, / tudi tistim v njej / življenje ugaša, / ki so komaj še živi.« V zadnjih verzih zasije kontrast med republiko, pridobitvijo revolucije, in domovino. Domovina je dom, ne le za nemočne brez krivde, temveč »zavetje in počitek / za še takega izgubljenca.« Domovina je ena sama, kakor mati. Na sledi Cankarju sta Kačičevi domovina in mati instanci ljubezni, sprejemanja in varovanja, česar ime za javno sfero (*res publica*) ne vsebuje, zgodovinski pojem revolucija pa celo izrecno briše z ločevanjem krivih in pravih, vrednih in nevrednih življenja. Pesem je manifest etosa in erosa: izjava bolečine ob spoznanju, da v svetu ni ljubezni, temveč družbeni projekti preobrazbe, napredka, svobode, ki s seboj nosijo žrtvovanje, izločanje in teptanje. In je opozorilo, da domovine ne ljubimo, o njej ne govorimo, je ne čutimo kot dom, zavetje, skrb in mir. S tem izrekamo prekletstvo nad lastnimi čustvi, ker nas je kruta revolucija poškodovala, okrnila v orodje razuma in nam vsilila spoštovanje. Subjekt izjavljanja ima jasno stališče: domovina je primarna, enkratna, nezamenljiva, nujna, ker ni zgolj historično naključje in ker smo brez nje komaj še živi.

Demitizacija slovenstva in odpor do naivnega domoljubja

Med pesnike, ki so se od pozitivnih podob slovenstva distancirali, ker jim ni ustrezala realna družbena pojavnost, sodi **Svetlana Makarovič**. Zbirka *Pesmi o Sloveniji* (1984) je nastala v času, ko je iz protesta nad razvrednotenjem svobodnih umetnikov prekinila sodelovanje z državnimi založbami in izstopila iz Društva slovenskih pisateljev. Oprema z zelenim lipovim listom in podnaslov »za tuje in domače goste« napoveduje propagandno govorico, vsebina pa je travestija klasične pripovedke *Martin Krpan* (1858) Frana Levstika, ki jo prekinjajo humorni posnetki svetopisemskega govora. Krpanova zgodba je osvetljena z manj znano zgodovino (državni monopol, spori za redko sol, ki jo je Krpan tihotapil), humorna izpeljava pa meri na kulturo: obredna dobrodošlica gostom s kruhom in soljo ter frazem »pojdi se solit«. Demitizacijo junaštva izpelje z vpeljavo boga, ki je Krpanu ustvaril kobilico, »pravo slovensko žival«, vzdržljivo, zvesto, potrpežljivo in ljubečo. Za fin in razvjen cesarski dvor je Krpan le močan divjak, saj bi cesarična raje odšla v samostan kot postala nagrada za zmagovalca. Humor ne razdira le mitiziranega besedila iz začetka slovenskega pripovedništva, ampak tudi svetopisemsko stvarjenje, saj sta svet in človek rezultat božjega dolgočasia, hudomušnih domislekov, tekmovalnosti med očetom in sinom in neuspelega eksperimenta. Besedila kažejo vulgarno banalnost zaradi ničnost in ničevosti idealov, spodrezujejo temelj samoljubja in zaupanje v božjo avtoriteto. Blasfemično načet je celo mit jezika, saj se z nemškimi izrazi posejana *Pesem o lipi* izteče v groteskno poanto, da je lipa simbol slovenske nemoči in bolehnosti (spoja laskanja in packarije): »Veter nosi v širni svet / schmeichlerske napeve, / Oberkrainerschmiersymbol / za slovenske reve.« (Makarovič 1984: 8) Najhujši zaušnici sta satirični *Pesem o Sloveniji* na začetku in *Slovenci na oblast* na koncu zbirke. Prva se norčuje iz samozaverovanosti – da je Slovenija središče veselja in sveta –, saj je izvorna kultura (hrana!) kontaminirana ali obogatena z balkansko: »Slovenija žgancev in kislega zelja, / čevapčičev, ražnjičev, sliv itede.« (Prav tam: 1) Zaključna pesem imenuje pahljačo stereotipnih lastnostih naroda: Slovenci so mirni in primerni za sožitje, škodijo si le med sabo, so krotki, ponižni, bogaboječi, varčni, poslušni, delavni, omikani, z malce surovim jezikom, zato pa »znajo vse tuje jezike«, podložni, lojalni vsaki oblasti, potrpežljivi in sprejemajoči vsak ukaz. Sklep je: »to ljudstvo bo večno živelo.« (Prav tam: 13) Zgroženost je v tej zbirki

maskirana s humorjem, blasfemijo, grotesko in sarkazmom, vendar meri v jedro problema, da ne znamo odločati o svoji usodi in ne vemo, kaj početi sami s sabo. (Hribar 1987: 11–12)

Radikalni modernist **Tomaž Šalamun** je ustvarjalno energijo usmerjal v prezentacije umetnosti, pesniški jezik in pesnikovo rast v realnih in simbolnih stikih z drugim in drugačnim, vendar je v njegovem obsežnem opusu za celo knjigo besedil, ki tematizirajo nacionalno zgodovino, duhovno dediščino, srednjeevropski kontekst in družbeno vlogo modernega pesnika. Že s prvo objavljeno parodijo *Duma 1964* se je odvrnil od domače zatočnosti: metafizike, duše, trpljenja, prestrašenih intelektualcev, nesvobodne znanosti, impotentne lirike, ideologij ter absolutistične narave socializma »à la Louis XIV«, ki ga metaforično ponazarja crknjena mačka. Kombinacija hlapčevstva, mita in pedagogike je jazu povzročila čir na želodcu, zato se ta antioda konča z zaničevalno oznako: »o Slovenci kremeniti, prehlajeni predmet zgodovine«. (Šalamun 2011: 65) V uvodnem ciklu *Mrk* iz prelomne zbirke *Poker* (1966) subjekt izjavlja, da se je naveličal kognitivnih vzorcev svojega plemena in se izselil – si očistil prostor za drugačen osebni svet in se preobrazil v avtonomni subjekt, ki bo preživel.

Zbirke iz sedemdesetih in osemdesetih let 20. stoletja preskušajo meje svobode. Preveva jih zanos ob spoznanju milosti izbranca, ki bo sledil diktatu sanj, se igraje upiral vsemu, kar bi ga lahko omejilo v pasivnost in podrejenost. V taki drži si privoščijo razdiralno podobo države, ki ji vladajo krutost, barbarstvo in beda. *Okupacija* in *Mrtvi fantje* iz zbirke *Bela Itaka* (1972) nizata simptome nasilja, zatiranja (čreva špricajo, otrokom že prvi dan po rojstvu zarežejo kožo kot plutovcem), izkoriščanja (hreščanje mladega mesa, žulji na rokah) in trpljenja (kriki poscanih vdov, lokomotive polite z losovo krvjo). Revolucionarna samovolja (pobijanje lastnikov stanovanj, prodajalce mesa dotolčejo z loparji) ne rešuje pomanjkanja (vrste, zlato za puter, po vodo hodimo z ajmerji). Oblast se sklicuje na besede umrlih in medvojne napore, izkazuje z obvladovanjem narave (drevesa na navoj, drevoredi na sklepe), a njen neuspeh so podivjani ljudje (ženske smrdijo po zvreh, starkam točijo alkohol), prostaštvo in zaničevanje kulture (teptajo svete tekste, genijem razbijejo nartne kosti s kavli za transportiranje lesa, sušeče slive kapljajo v stare pesmi, v vilah rezgečejo konji).

Pogled na Slovenijo, Slovence, Srednjo Evropo in Slovane se je izčistil s pesnikovimi potovanji in bivanjem v ZDA. V sproščenem okolju med ljubeznivimi umetniki se je zavedel zaznamovanosti s strahovlado in znebil »cmokov v grlu«. (Šalamun 1972b: 29) S stališča ameriške svobode in tehničnega napredka prizadeto ali indiferentno ocenjuje Srednjo Evropo:³ njeno zaostalost (bajte v gorah, makadamske ceste), ekonomsko in politično nesvobodo (emigranti, otroci s težkimi nahrbtniki, z žico pripeti ljudje), zgodovinske zamere in izgube, ki jih ne odtehtajo pristna vez z naravo, religioznost in simboli (»Duhovniki, drva in nageljni« (prav tam: 64)). Podoba duha v pesmi o Srednji Evropi iz zbirke *Druidi* (1975) je ambivalentna: zaradi zamrznjene vere v ta prostor viharno vstopajo druge kulture, ki v prepad pomečejo pušpan (živih mej, parkov), stroji potacajo noč, toda okna zadržijo njihove himne. V nasprotju z obrambnim nacionalizmom Šalamun opozarja na ksenofobijo, strah pred novim, ki ne dovoljuje preseči zamejitev. (Šalamun 1975: 11) Paradoks med ohranitvijo svojega in odprtostjo do neznanega se izostril v pesmi *Narodi, ki nehajo pripovedovati*. (Šalamun 1982: 19) Zgodovinski spomin in mit sta pogoj preživetja naroda, vendar tudi prepreka za »dostop do srca sveta«, sproščenosti

3 Srednja Evropa je petnajst let pozneje postala demokratični in multikulturni u-topos, odrešilna politična vizija na poti osamosvajanja srednjeevropskih narodov izpod dominacije Sovjetske zveze in Varšavskega pakta. (Rožanc 1987)

v milini in razkošju, preseganja trpljenja, tekmovanja, strahu in rasizma. Narodi brez lastnih zgodb umrejo, zbrše jih slast, njihovo življenje je elegantno in nepomembno, zanimivo le še za nož jezdecev, ki so jim poslali lepega mladega Arabca. Nanašanje na določen politični konflikt med Judi in Arabci prerašča v univerzalno strukturo, ki je oblikovana tako, da ni jasno, ali daje govorec prednost nacionalizmu ali estetskemu užitku. Nacionalno je že v prvi pesmi zbirke *Analogije svetlobe* postavljeno pod vprašaj: »Kdor skače po lastni travi, umre.« (Prav tam: 5)

Najbolj izzivalne izjave o slovenstvu so v zbirkah iz začetka osemdesetih let. V pesmi *Koga naj kličemo?* (Šalamun 1982: 12–13) zgroženi pesnik obračuna z izvorom, nacionalnim značajem in zgodovinskimi pohabami. Tarča jeznega ugovora je sovraštvo do sebe, hlapčevska ponižnost in zavist do gospodarja, brezimnost in sejmarska pamet. Narod, »pankrt brez imena«, je uničen od znotraj. Vse njegove kretnje so »molk in gluhot«, »topo grgranje zadušenih otrok in splavljenih sanj«, zavrženosti in izbrisa pa nihče ne opazi. Slovenski svet se od leta 1910, ko so intelektualci odhajali na Dunaj, ni spremenil: narod in umetnost sta jalova, usmrajena, mrtva, zato so bili tudi hrepenenja umetnikov, kolektivne ekstaze in medvojne žrtve zaman. Stanje brez boga in teritorij brez morja (odprtosti) sta enaka kot v ruralnem baroku in diktatorskem Čilu, zato se pesnik od njega distancira in zavrne celo skupen jezik: »Idiom ti vračam.« Predstavo nesvobode oblikuje tudi v pesmi *Moje pleme* (Šalamun 1987: 19), kjer ponovi pejorativno oznako iz *Pokra* in razvije očitek, da Slovenci niso moderen, svoboden, samozavesten subjekt. »Pleme« svobode sploh ne prepozna, in če se kdaj pokaže možnost zanjo, se je ustraši kot mōre in verig, zato je nagnjeno k samo-uničevanju in ostaja neprebujeno. V jeznem nagovoru *Gluhim bratom* v domovini (Šalamun 1985: 46–47) pa se lirski subjekt vzpostavi kot nasprotje črnogledosti, omrtvičenosti in ponižnosti. V srcu nosi boga in ga razdaja kot vodo žejnim, povsod, razen v rodnem kraju, prakticira svobodo, ne pusti se zapeljati v poraz ali slavo, sposoben je ustvariti morje in očistiti zastrupljeni zrak, ker verjame v nesmrtno dušo. Nikoli se ne bo predal, četudi bo edini pričevalec muk in opoja ter edini bojevnik s poklapano nacionalno usodo: »Ta prostor bo preživel samo s strahotnim naporom nas vseh.« Subjektova stališča zbuja bralske odzive različne vrste: zavračanje odbijajoče groteskne slike, neistovetenje z lastnostmi plemena in pritrjevanje bojevitemu programu.

V zbirkah *Maske* (1980) in *Balada za Metko Kraševca* (1981), ki črpata iz mitov predkolumbovskih civilizacij in pretresljive revščine v Mehiki, se prostorska oddaljenost pretvarja v čustveni odnos. V daljnih krajih se pesnik iz skrušenosti rešuje s samoanalizo: refleksijo preteklosti, družinskih mitov, prepričanj in dejanj prednikov. Skoznje predstavlja blišč in propad slovenskega meščanstva, ki je po drugi svetovni vojni doživelo razlastitev, kulturno razvrednotenje, ponižanje izobrazbe. Za našo temo je pomemben dialog z babico, ki je otrokom na vlaku Dunaj–Trst svetovala, naj zaspijo, češ da v tem prostoru ni ničesar. *Neverni vnuk* (Šalamun 1981: 101) dodaja ameriški argument velikosti, saj je slovensko ozemlje manjše kot kak ranč. Bistvo nevere je, da »bralec« na vlaku ne sme zakinkati, pač pa vstati in pogledati skozi okno, čeprav je prepovedano. Namesto zgodovinske ignorance pesnik izreka upor, ne le prepovedi, ampak zanikanju obstoja, niču: z »zlatim« glasom vzpostavlja prostor, ki nekoč ni obstajal. Šalamunova perspektiva zgodovinske in prostorske distance je napovedala današnjo globalnost in interkulturalnost. Prinesla je sporočila o možnosti samozavesti, poguma in ponosa, ne glede na velikost, številčnost, obsežnost kulturne tradicije in zgodovino, ki je pohabila slovensko dušo.

Brisanje in vzpostavljanje prostora suverenosti: odzivi na barbarstvo in novi primitivizem

Mlajši pesniki se slovenstva lotevajo redko, naslanjajoč se na nove izkušnje mobilnosti, multikulturalnosti, večjezičnosti in globalnega neoliberalizem. Do travmatičnih preteklih zgodb imajo ambivalenten odnos: pretresenost in občutljivosti do analogij z novejšimi oblikami ideološkega in oblastnega nihilizma.

Iztok Osojnik se v zbirki *Izbrisano mesto* (2010) loteva anomalij zahodne civilizacije, ciničnega nihilizma in norosti, ob katerih preskuša moč poezije, narave in intime. Subjekt je potopljen v »pokrajino z rešetkami« in »ledeno dobo«. V dušah so postavljena nova koncentracijska taborišča, družbo določa interniranje, lakota, eksterminacija. Čeprav ga ta spoznanja dušijo, ne pristane na molk, ampak hoče z besedo doseči jetnika na drugi strani rešetke ter iznajti strategije preživetja v »geometriji živega neobstoja«. (Osojnik 2010: 40) Pošastnost ne-biti se kaže v bizarni borgesovski pesmi *Izbrisano mesto*. Pripovedovalec odkrije, da je z vseh zemljevidov, celo najnovejšega Google Earth, njegovo mesto izginilo. Vzrok ni kosmati pajek na točki, kjer je bilo vpisano, niti bolezen pozabljanja niti regresija v čas, ko v tem prostoru še ni bilo mesta, ampak je simptom nečesa, kar spominja na izginotje članov Centralnega komiteja Komunistične partije Sovjetske Zveze, ki jih je dal odstraniti Stalin. Čeprav jaz še vedno zaznava sebe in svoje mesto, je »s fotografije sveta« vse to izginilo, kot da nikoli ni obstajalo. Tu ne gre za vprašanje smrti in spremenljivosti kronotopa, temveč za simbolno prezentacijo, nevidno konstruiranje in brisanje resničnosti, implicitno tudi za to, kdo in od kod odloča o tem, ali smo ali nismo. Perspektivo izginotja lahko razumemo kot kritiko in kot novo obliko ljubezni, skrbi za bivanje.⁴

Stanka Hrastelj v zbirki *Gospod, nekaj imamo za vas* (2009) načenja nelagodne, tabuizirane teme: bolezen, umiranje, samomor, ubijanje živali, odsotnost erosa, umetniških in religioznih vrednosti, sovraštvo, slepilne videze in fetišee. Kljub potujitvam, ki razgaljajo nihilizem in absurd, išče okruške smisla v vsakdanjem življenju, prijateljstvu, družinskih odnosih, individualnih in lokalnih vrednostih. V ciklu *Poezija moje države* tematizira željo po recepciji slovenske umetnosti v drugih kulturnih okoljih in na sebi odkriva problem komunikacije med različnimi konteksti. Njene z naporom oblikovane vzvišene in modre misli se »v vsakem podnebjju odbijejo pod drugim kotom«, zato ji sproti razpadajo, se zgubljajo, delujejo razglašeno. Umetnost so osebe, njihova dejanja, telesa, artefakti, ki jih vsakdo doživlja enkratno. Podobno sporočilo nastaja iz druženja z mladimi literati iz bivše skupne države, ki pod tkaninami svojih kož skrivajo brazgotine, vojne pohabe, vendar so se pripravljene izpostaviti, odpreti in z medsebojnim spoznavanjem ustvariti mir. To sicer ne odpravlja možnosti zadreg, nesporazumov, spopadov, kakršen se razvije med Slovenko in hrvaškim prijateljem na zagrebškem kolodvoru, ker komunicirata prek posrednikov. Njuni »lakaji« nočejo prijateljstva, ampak jih poganja s stereotipi in političnimi frazami hranjeno sovraštvo (*Zagreb glavni kolodvor krvava scena in zadrega*). Pesmi se na izviren način soočajo s kočljivim sobivanjem z nekdanjimi sodržavljanji, današnjimi sosedi, in notranje osvobajajo občutka manj- in večvrednosti.

4 O krizi slovenske identitete, ki se kaže kot zaskrbljenost in je posledica izgube zgodovinskega smisla, o skrbi za prebivanje na zemlji, za človeškost in priznavanje vrednosti življenja zaradi življenja samega piše Dean Komel (1999).

Primož Čučnik je svetovni popotnik in medkulturni posrednik, ki občutljivo beleži mehko vdiranje nacionalističnih, rasističnih in ksenofobnih idej v posameznikovo zasebnost. Globalni kapitalistični liberalizem ne sme zlorabiti demokratičnih temeljev in izničiti lokalnega in osebnega, urbanizacija ne sme marginalizirati podeželja, racionalni um odraslega bi moral imeti shrambo za otroške igrače, umetnostna tradicija vsebuje dragocena aktualna sporočila. Brez skrbi za vse to bo v svetu še več uničevanja, trpljenja, beguncev, izseljencev in delavcev na črno. V zbirki *Kot dar* (2010) se ob teh vprašanih odpira tudi problem poezije kot participacije v skupnem: jeziku, narodu in državi. (*Moje hortenzije*; Čučnik 2010: 26–27) »Jezik je skupna stvar«, »ista težnja po svobodi«, in vendar vzrok nesporazumov zaradi nepoznavanja njegove družbene razslojenosti in prostorske variantnosti. »Narod je univerzalna množica posameznikov«, nastala z diferenciacijo od drugih množic, in danes pomeni nacijo in evropskost. Da tega še nismo dosegli, naj bi bile krive »stare strukture, ki prečijo signale in motijo oddajnike,« s katerimi bi lahko pokrili obsežnejši simbolni in medijski prostor. Takim političnim floskulam nasedamo zato, ker »še nismo odkrili misterija države«, ki nas »lepi skupaj«, čeprav sta država in civilna družba bolj kot lepilo morda univerzalno slepilo. Suverenih državljanov ne bi več manipulirali govori o državi in proslavljanje vlad, vsak bi skrbel za »svoje hortenzije« (kulturo, vrednote, življenje, profesijo). V »obdobju novega optimizma« smo mi zaskrbljeni, nesvobodni, prestrašeni in leseni. Skupna govorica nas lomi, mit »lepega jezika« pa deluje zagatno in ne spodbuja rasti. Čučnikovi namigi niso pavšalna kritika, ampak merijo v poosamosvojitvene nevalgične točke: neizpolnjeni so ostali velika pričakovanja, visoki cilji, sproščena civilna družba, razvijanje posameznikovih izraznih potencialov.

Med mladimi pesniki po ostrini stališč izstopata **Dejan Koban** v zbirki *Razporeditve* (2013) in **Taja Kramberger** v zbirki *Z roba klifa* (2011). Manj znani Koban pripada alternativni pesniški sceni (KUD Kentaver, Mlade rime) in si za merilo jemlje protestniško držo ameriškega beatnika Allana Ginsberga. Glede na sedanje družbeno in duhovno stanje pri nas jo celo hiperbolično stopnjuje: »ginsberg bi to mesto / brez premisleka zažgal.« (Koban 2013: 11), saj tu ni več vetra, ogenj je brez toplote, sonce posije le trikrat na leto. Ljudje se poznajo, vendar živijo vsak zase, zavistni in neobčutljivi. Uspevajo tatovi, privilegirani otroci in tisti, ki trepljajo in ližejo. Porazna diagnoza se glasi: »okornost nas goni / v samopomilovanje / okornost reže / vznemirljivost iz nas / hrošči so poselili jezik / ki ga govorimo / lepijo slino/ na okorela čutila.« (Prav tam: 22) Besno nizanje negativnih pojavov izvira iz »trpke ljubezni do domovine«. Videz, da je to izdaja in kapitulacija, se razblini v kontekstu zbirke, ki govori v imenu prikrajšanih brez glasu (otrok, mladih, žensk, obrobnežev, izbrisanih, brezposelnih, obupanih). Zadnja pesem *gozd ki diha* je dialog s Šalamunom, ki je postal formula uspeha, toda v času mrtvih avantgard se ni upravičeno sklicevati nanj kot »očeta« in se »izluščiti iz svojega naroda«. Namesto očeta, plemena in naroda subjekt potrebuje sestro in gozd – preprost, prvinski in telesen. S tem bi rad preprečil, da bi ga zajela »tišina nenadzorovana tišina strašljiva razsežnost besede utihniti«. (Prav tam: 109) Priseganje na pesniški glas poteka v okviru potrošništva, nizkega okusa in poneumljajočega domačijstva: »novi primitivizem / nas je prijel za roko / in zdaj že dvajset let / neprestano plešemo polko«. (Prav tam: 37)

Neistovetenje z neustvarjalnimi in perfidnimi podaniki državnih institucij najdemo v analitičnih in čustveno nabitih pesmih **Taje Kramberger**. Zbirka *Z roba klifa* dokumentira odzive na ukinitve njenega delovnega mesta asistentke na Fakulteti za humanistične študije v Kopru. Globinsko raz-

očaranje nad Slovenijo se pojavi že na začetku, v pesmi *Roque Dalton po slovensko: Eslovenia será*: »Problem današnje Slovenije je / da ima tisoč grobih robov in sto tisoč brezen / okoli petstotisoč žuljev in nekaj brazgotin / raka izpuščaj prhljaj umazanijo / rokomavhe capine tatiče sociopate / čire zlome vročino zadah // Treba ji je dati obliko z majhno mačeto / smirkovim papirjem stružnico terpentinom penicilinom / sedečo kopeljo poljubi in / – če vse odpove – s smodnikom«. (Kramberger 2011: 25) Obtožena obtožuje politično zmanipulirane akademike in pesnike, ki so pomagali razširjati laži. Njihovo poezijo ima za sterilno, odtrgano od življenja (*Odvečna naprežanja*) in brezbržno do trpljenja odpuščenih delavcev (*Luka Koper*). Da bi razgalila neumnost, goljufanje, zadrtnost, spletkarjenje in obrekovanje, ustvari fiktivno deželo Omertanijo in vanjo projicira izkušnje realnih odnosov. V ciklu *Slaba vidljivost* so sektaštvo, bolezen, praznina, patologija in neizvirnost lastnosti oseb, ki bi morale biti odgovor na vprašanje, kdo so ljudje v »moji deželi«. Ker takih ne more sprejeti, je logični odgovor na vprašanje, »kje si, moja dežela«: zame ne obstaja. Zadnji cikel *Pesmi odhoda* je priprava na eksil, podprta z verzi W. Szymborske, da življenje teče dalje tudi v prostorih porazov. Vendar se odhajajoča ne čuti poražena, ker ljubi poezijo in verjame, da s pesmijo podaja roko. Pesem bi pustila umreti le, če bi to pomenilo, »da bodo ljudje živeli bolje, / da bo družba bolj pravična / in bodo mračnjaki vseh vrst / res odgovarjali za svoja dejanja«. (Prav tam: 154) Brillantni um, erudicija, doslednost, poštenost, dostojanstvo in altruizem so subjektive kvalitete, zaradi katerih je bralec pripravljen sprejeti doslej najhujše sramotenje na račun naroda in države. Sprejeti pomeni postati pozoren na tiste, ki so krivi za sramoto in za izselektivnost pesnice.

Na koncu je mogoče izostriti tezo iz napovedi: slovenski pesniki so vraščeni v svoj jezik, zgodovino in domači prostor (državo). Medtem ko se starejši še zgroženo in pretreseno odzivajo na družbeno nesvobodo in negativne mentalne vzorce, mlajši ob kritični distanci do globalnih politično-ekonomskih razmer izražajo skrb za slovensko ustvarjalnost in z avtentičnim pesniškim glasom podpirajo suverenost nacije.

Literatura in viri

- ČUČNIK, Primož, 2010: *Kot dar*. Ljubljana: LUD Šerpa. (Klasična šerpa).
- GRAFENAUER, Niko, 1987: Oblike slovenskega samomora. *Nova revija* 6/57. Prispevki za slovenski nacionalni program. 229–246.
- HRASTELJ, Stanka, 2009: *Gospod, nekaj imamo za vas*. Ljubljana: Študentska založba (Beletrina 8).
- HRIBAR, Tine, 1987: Slovenska državnost. *Nova revija* 6/57. Prispevki za slovenski nacionalni program. 3–29.
- KAČIČ, Mila, 1997: *Minevanja*. Ljubljana: Prešernova družba.
- KOBAN, Dejan, 2013: *Razporeditve*. Ljubljana: LUD Šerpa.
- KOMEL, Dean, 1999: Samorazumevanje Slovencev v perspektivi evropskega sporazumevanja. Niko Grafenauer idr. (ur.): *Sproščena Slovenija, obračun za prihodnost*. Ljubljana: Nova revija. 323–340.
- KRAMBERGER, Taja, 2011: *Z roba klifa*. Ljubljana: Center za slovensko književnost (Aleph 147).
- MAKAROVIČ, Svetlana, 1984: *Pesmi o Sloveniji: za tuje in domače goste*. Ljubljana: Lutkovno gledališče.
- OSOJNIK, Iztok, 2010: *Izbrisano mesto*. Ljubljana: Center za slovensko književnost (Aleph 138).
- PAVČEK, Tone, 1983: *Dediščina*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- PAVČEK, Tone, 1988: *Goličava*. Maribor: Založba Obzorja.
- ROŽANC, Marjan, 1987: Nekaj iracionalnih razsežnosti. *Nova revija* 6/57. Prispevki za slovenski nacionalni program. 201–210.
- ŠALAMUN, Tomaž, 1972a: *Bela Itaka*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- ŠALAMUN, Tomaž, 1972b: *Amerika*. Maribor: Založba Obzorja.

Država in narod v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

ŠALAMUN, Tomaž, 1975: *Druidi*. Koper: Založba Lipa.

ŠALAMUN, Tomaž, 1981: *Balada za Metko Kraševca*. Državna založba Slovenije.

ŠALAMUN, Tomaž, 1982: *Analogije svetlobe*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

ŠALAMUN, Tomaž, 1985: *Soy realidad*. Koper: Založba Lipa.

ŠALAMUN, Tomaž, 1987: *Mera časa*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

ŠALAMUN, Tomaž, 2011: *Kdaj. Izbrane pesmi*. Ljubljana: Študentska založba (Beletrina).